

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

OKTOBER 6 • 2010

**Referat från vikingatidssymposium
En framsynt prästmans myntsamling
Peningkors som dräktsilver och kapital
Adolf Fredrik Ristell och det kluvna myntet**

Pris 30 kr

AUKTION

29/10

*Ten 1/6 öre 1673 med åtta ämnen
samt del av det nionde, utrop 30 000 kr.*

*Bland medaljerna finns ett tyskt Riddarkors,
WW2, med utförlig attest.*

VÄLKOMMEN ATT BESTÄLLA
GRATIS AUKTIONS KATALOG!

www.malmofrimarkshandel.se

MALMÖ FRIMÄRKSHANDEL

Box 3016 (besöksadress Lundavägen 15)

S-200 22 Malmö

Tfn: 040-93 99 09

malmofrim@telia.com

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

ges ut av

SVENSKA NUMISMATISKA FÖRENINGEN

i samarbete med

KUNGL. MYNTKABINETTET

Föreningen:

Banérgatan 17 nb

115 22 Stockholm

Tel. 08-667 55 98

Måndagar

kl. 10.00-12.00, 13.00-16.00

Fax 08-667 07 71

info@numismatik.se

Plusgiro 15 00 07-3

Bankgiro 219-0502

Svenska Handelsbanken

Redaktionen:

Kungl. Myntkabinettet

Box 5428

114 84 Stockholm

Tel. 08-5195 5300

Fax 08-411 22 14

mg1@myntkabinettet.se

Chefredaktör och ansvarig utgivare:

Monica Golabiewski Lannby

Prenumerationer:

Pris 200 kr/år (8 nr)

Medlemmar erhåller tidningen

automatiskt

SNT trycks med bidrag från

Gunnar Ekströms stiftelse

samt Sven Svenssons stiftelse.

För insänt, ej beställt, material

ansvaras ej. SNT:s texter och bilder

lagras elektroniskt och publiceras

i pdf-format på SNF:s och KMK:s

hemsidor. Den som sänder material

till SNT anses medge elektronisk

lagring/publicering.

Tryck:

Växjö Offset

ISSN 0283-071X

Föreningens aktiviteter

HÖSTEN 2010

OKTOBER

27 **Föreningskväll med föredrag av Erik Hansson**

Plats Banérgatan 17

18.00 *Att vägas eller icke vägas – vikt- eller penningekonomi.* Erik Hansson visar och berättar om vikter från romersk till modern tid. Föreningen bjuder på enklare förtäring.

NOVEMBER

20 **Myntets Dag**

Plats Kungl. Myntkabinettet

Detaljerat program i novemhernumret av SNT.

24 **Föreningskväll med föredrag av Ingemar Svenson**

Plats Banérgatan 17

18.00 *Moderna förfalskningar.* Ingemar Svenson berättar om moderna förfalskningar. Förfalskade objekt har alltid varit ett problem för samlare. Under senare år har en ny typ av förfalskningar börjat spridas på marknaden. Vålgjorda kopior som massproduceras i Kina. Många länders mynt är drabbade, däribland de svenska mynten. Föreningen bjuder på enklare förtäring.

Kungl. Myntkabinettets verksamhet

KUNGL. MYNTKABINETTET har inlett höstens aktiviteter med:

*soppluncher
familjelördagar
föredragserie*

Se hemsidan – www.myntkabinettet.se – för mera information om aktuella visningar respektive föredrag i olika ekonomiska frågor.

TUMBA BRUKSMUSEUM har öppnat sin nya utställning *Musiken på bruket*, vilken visar musiklivet under brukets dryga tvåhundra femtio år. Utställningen beräknas pågå till och med sommaren 2011. Fri entré.

Välkomna!

Svenska Numismatiska Föreningen

Adress: Banérgatan 17 n.b. Buss 4, 44; T-bana Karlaplan.

Kansli: Besökstid: måndagar kl. 10-12, 13-16.

Stängt: midsommar – 1 september; jul- och nyårshelgerna.

www.numismatik.se

Kungl. Myntkabinettet

Adress: Slottsbacken 6. Buss 2, 43, 55, 59, 76; T-bana Gamla stan.

Utställningar: måndag – söndag kl. 10.00-16.00.

Numismatiska boksamlingen: torsdagar kl. 13.00-16.00.

www.myntkabinettet.se

Tumba Bruksmuseum

Adress: Sven Palmes väg 2, Tumba. Pendeltåg; buss 725.

Utställningar: sept. – maj, lörd.-sönd., juni – aug. tisd.-sönd., kl. 11.00-16.00.

www.tumbabruksmuseum.se

SVENSK NUMISMATISK TIDSKRIFT

presenteras även på Svenska Numismatiska Föreningens och Kungl. Myntkabinettets hemsidor: www.numismatik.se respektive www.myntkabinettet.se.

Den tryckta tidskriften kommer ut första veckan i februari – maj, september – december. På hemsidorna kan man sedan ta del av SNT i lågupplöst pdf-format.

1/12 sida
47x50
mm:
250 kr

1/8 sida
72x50
mm:
350 kr

1/6 sida
47x105
mm:
400 kr

1/4 sida
72x105
mm:
600 kr

1/2 sida
151x105
mm:
1.200 kr

Helsida
151 x 214 mm:
2.000 kr

2:a och 3:e omslags-
sidan:
2.500 kr
4:e omslagssidan:
5.000 kr

Annonser på årsbasis får 20% rabatt.

Kontakta föreningens kansli,
e-post: annons@numismatik.se

Annonstopp senast den 1:a i månaden före utgivning.

Enskilda SNF-medlemmar erbjuds gratis annons med högst tre rader att köpa, sälja eller byta samlarobjekt.

Annonser som inte är förenliga med SNF:s, FIDEM:s och AINP:s etik avböjs.

Innehåll SNT 6 • 2010

Sid.

Artiklar och notiser

Referat från Symposium. Mynt, makt & människor – vikingatidens silverpenningar	125
En framsynt prästmans myntsamling	129
En papperspollett från Gustav Barndahls Frisersalong	131
"Slant, dansk, av silver från 1655, amulett" – efterlyses	132
Penningkors	133
Adolf Fredrik Ristell och det kluvna myntet	134
Myntauktioner i Sverige – auktion 2	136
Penningväxling med flyende danskar	138
Rättelser	141

Stående rubriker

Nytt om böcker. Svein H. Gullbekk: Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen	140
Boktips. Numismatiska biblioteket öppet varje dag på webben!	141
Aktuella auktioner	122, 144
Aktuell myntmässa	139
Aktuell utställning. Musiken i Tumba	141

Omslag

Myntdirektören Emil Brusewitz' son Wilhelm var präst, denne i sin tur var far till konstnären Gunnar Brusewitz. Den mycket historiskt intresserade Wilhelm verkade som kyrkoherde i Knutby församling i Uppland. Han uppmanade församlingens medlemmar att lämna in de mynt man hittade i markerna kring prästgården. Ett flertal fyndmynt kom i kuvert ställda till pastorexpeditionen. Några hamnade i små konvolut med påskrift som talade om vad, var, när och av vem myntet hittats. Läs mer om detta i Eva Wiséhns artikel på sidorna 129-131. Foto: Gabriel Hildebrand.

Referat från Symposium. Mynt, makt & människor – vikingatidens silverpenningar

Av Per-Göran Carlsson

Professor emerita Brita Malmer med sitt forskningsmässiga storverk i publicerad form, här i samspråk med artikelförfattaren Per-Göran Carlsson.

Foto: Werner Stensgård.

LÖRDAGEN 27 MARS 2010 var Kungl. Myntkabinettet i Stockholm världens centrum för de forskare och samlare som önskade ta del av och utbyta senaste rönen och samlade perspektiven inom rubricerade ämnesområde. Drygt sextio lärda och intresserade från norra Europa men även en deltagare från Australien hade hörsammat den öppna inbjudan.

Tidpunkten inföll också med utgivningen av ytterligare en volym i serien *Den svenska mynthistorien* i form av den för dagen relevanta första delen *Vikingatiden ca 995–1030* av Brita Malmer, professor emerita i numismatik och penninghistoria vid Stockholms universitet. Bakom denna praktserie faktaböcker ligger ett långvarigt utvecklingsarbete och stödjande samarbete mellan Kungl. Myntkabinettet (KMK) och Svenska Numismatiska Föreningen (SNF), några stiftelser och sponsorer.

Heldagen omfattade drygt ett dusin föreläsningar och presentationer, paneldiskussion samt livliga inlägg och samtal under en organiserad lunch och kaffepaus. Föredragen finns att ta del av i sammanfattad form på SNF:s hemsida – www.numismatik.se – varför följande referat syftar till en orientering av de olika inläggen och en anvisning av den ”röda tråden”.

Ramen för dagen introducerades av Roger Lind, SNF:s programansvarige. Förutom den ovan nämnda bokutgivningen uppmärksammades deltagarna också på ett bokbord med utställt och beställningsbar facklitteratur avseende vikingatidens myntforskning. Vidare kungjordes en liten utställning som KMK dagen till ära ställt upp i Hörsalen och som omfattade ett urval bilder och originalmynt i samklang med dagens ämne.

Föredragen rörde sig från sam-

hällsorienterande till myntmässigt centrala aspekter och med intressanta ekonomiska beröringspunkter. Slutligen diskuterades de historiska och analytiska insikternas betydelse för dagens globala synsätt, styrning och påverkan av vardagens politik, ekonomi samt den fortsatta numismatiska och tvärvetenskapliga forskningen. Avgörande för dagens tema är dock det herkuliska storverk av metodisk, systematisk och detaljerad dokumentation, analys och slutsatser som Brita Malmers oförtrutna arbetsinsatser under flera decennier lett fram till och nu kan presentera en helhetssyn på det dåvarande centrala så kallade Sveriges första myntning.

Sten Tesch, inledde med *Staden Sigtuna vid tiden för Sigtunamyntningen*. Han redogjorde för de arkeologiska utgrävningar, speciellt i kvarteren Trädgårdsmästaren och Urmakaren, som under senaste decennierna gett påtagliga bevis för myntningsverksamhet i form av mynt och präglingsunderlag.

Från cirka 900 till in på 1200-talet stärks intrycken av Sigtuna som ett maktpolitiskt centrum med reglerade tomtgränser, en mångfald samtida gravgårdar (utan spår av traditionella kyrkobyggnader) och en stadsplanstruktur, som med andra objektsfynd antyder att Sigtuna var en etnisk smältdegel. Kanske förekom två grundläggningar. Påtagligt är också influens från danskt håll och med kanske periodvis närvaro i Sigtuna. Att altarstenar kunde vara små tinge-star av grekisk porfyrrit i fickformat och de facto legitimera vilken byggnad som helst till religiöst centrum var för recensenten en ny intressant insikt. Detta skulle i så fall förklara de skiktade gravgårdarnas frekventa förekomst och Sigtunas varierande prominens, med eller utan kunglig bosättning och närvaro.

Efter denna inledande kalibrering av tidsperiodens karakteristikor var det så dags att låta världsauktoriteten **Brita Malmer** framföra vad mynten kan berätta, *Från Olof till Anund*.

Redan på 1960-talet intresserade sig Malmer för epokens mynt, makt och människor, avspeglat i en populär bok med samma namn. Nu introducerar hon en periodisk ordning, baserad på de tidigaste med hög läslighet av omskrifterna till de senares ökade oläslighet, anonymitet och upplösta stil, utifrån vilken en viss kronologisk sortering kan ske av myntmaterialet. Vid tidpunkten för detta symposium är 628 stampkopplingar identifierade med Sigtuna-anknnytning. Ungefär 10% av kända mynt, drygt 60 exemplar, tillhör Olofs tidiga period, 995-1000. Därefter utgör lejonparten eller omkring 86% perioden 1000-1020, karakteriserad av anonymt styre. Avslutningsvis utgör omkring 4%, alltså ungefär 25 exemplar, Anund-perioden, 1020-1030.

Brita Malmers nu framlagda sammanhållna forskning, med kodifierade logiska stampkopplingsträd, bygger på minutiösa stampstudier, som i överförd bemärkelse kan liknas vid numismatiskt DNA. Denna kartläggning visar på täta och snabba kontakter mellan Sigtuna, Danmark och även England. De namngivna antagliga myntmästarna Godwine, Leofman, Snelling, Ulfcte, Referen och Dregr förefaller härröra från Lincoln på Englands östkust, som hade nära förbindelser med Skandinavien. Man kan fråga sig varför sex män med denna funktion behövdes i Sigtuna med sina uppskattningsvis tusen invånare. Var endast en, förslagsvis Godwine, instruktör och de övriga hantverkare, präglare?

Fynd av urklippta, präglade och opräglade myntbitar har gjorts. Vad kunde man köpa för dessa? Var de symptom på en viktekonomi? Förekom ”legotillverkning” (min benämning), med eller utan auktorisation? Tradition och slentrianmässig uppfattning har hänfört dessa anonyma mynt till Olof, men kan annan maktfaktor, en fogde eller så, varit myntningens huvudman? Om staden skulle vara sin egen huvudman för myntningen, på vad stödde man i så fall detta? Varken någon Stadsdag eller Stadsrätt fanns eller är kända som

kan stödja ett sådant antagande.

Under alla omständigheter förefaller penningekonomin ha etablerats omkring år 1020, kännetecknat av en penningmässig normvikt av cirka 1 gram. Hur låg det till med det myntningsmässiga vinstintresset? Präglat mynt måste ju ha ett övervärde jämfört med opräglat ämne. Malmer tog upp många infallsvinklar, av stort intresse att söka vidare systematiska belägg för men kanske delvis omöjliga att få definitiva svar på.

Adam av Bremen omnämner i sin nära samtida krönika att Olof under en period var i Skara för att etablera ett biskopssäte. Förekom under denna period en sanktionerad men ”anonym” myntning i Sigtuna? Påtagligt är att de kronologiskt påföljande Anund Jakobs ”namngivna” präglingar är stilmässigt vackrare, mer fulländade mynt, tydligt ”anglofierade” eller, säg ”penningfierade” (artikel författarens benämning), till format och vikt.

Av något skäl avslutades myntningen tämligen tvärt i Sigtuna. Samma fenomen är uppmärksammat avseende den så kallade ”Kievmyntningen”. Däremot är den danska myntningen och inte minst den i Lund kontinuerlig. Lund framstår för övrigt som epokens förnämsta mynthus i Skandinavien. Notabelt är när man där ersätter kungabilden med bild av en orm i olika konfigurationer. Antyder detta en stadsmyntning?

Bo Gunnarsson, amatörforskare som i två år samarbetat med Brita Malmer, utvecklade sambandsteorierna i presentationen *Myntstamparnas avtryck – om stampkedjor och myntmästare*.

Gunnarsson orienterade om verktygens utformning och betydelse samt menade att myntens åtsida, vanligtvis den porträttprydda sidan och med myntherrens namn, är understamp. Stamparnas slitage påverkade deras livslängd och följaktligen vilka kombinationer som uppstod med nya åt- respektive frånsidor.

Med en pedagogisk power-point-presentation redogjorde Gunnarsson för hur stampbilderna byggts upp och att vissa punsverktyg även kun-

nat spåras till England. Mappningstekniken visar att vissa stampar även flyttats mellan orterna. Det ännu ej publicerade, nyligen gjorda så kallade ”Ölands-fyndet” visar genom Gunnarssons metod att det är kronologiskt väl sammanhållet.

En rad intressanta frågeställningar väcks. Har stampar eller myntmästare flyttat omkring? Vad var drivkraften att stampen flyttades, legalt, stulen, varför? Gunnarsson framhöll också att storleken på myntens bildyta kan öka vilket tyder på att stamparna inte var härdade.

Frédéric Elfver berättade om *Spår av myntning i form av myntstampar och stampavtryck i Skandinavien och anglosaxiskt område*.

Han konstaterade att inga stampar hittats i Sigtuna eller i Lund, blott blyavtryck. Endast i ärkebiskopsgården i Trondheim finns ett välbevarat mynthus med golv och hål för präglingsstativ. Det finns förvånansvärt få bevarade stampar från epoken, samtliga med ursprung från England (York, Norwich). Den senare har spår av tjärbeläggning, kanske ett tidigt sätt att bevara från rostangrepp.

Sex stampar från epokens Kalifatmyntning är också kända. Förklaringen till den ringa populationen bevarade stampar är att de bestod av högkvalitativt järn, värdefullt som man gärna återanvände. Dessutom skulle ju varken stampar eller järmaterialet komma i orätta händer.

EFTER FÖRMIDDAGSPASSETS ”kalla fakta” vidtog en gemytlig lunch på Myntkrogen under livlig konversation och mingel mellan yrkesverksamma forskare och intresserade samlare tillika amatörforskare.

Anders Söderberg inledde eftermiddagens session med att presentera *Kung Olofs viktillverkning i Sigtuna*.

Med Söderbergs femtonåriga erfarenheter från utgrävningarna i Sigtuna fastslog han att det inte hittats belägg för någon egentlig metallhantverksindustri. Viktillverkningen måste ha varit en högre ståndsvärksamhet på

Samling kring bokbordet utanför Kungl. Myntkabinettets hörsal.
Foto: Werner Stensgård.

hohnivå. Järnvikter har skal av kopparlegering, vilket avfall kan berättas. Viktsmide verkar ha förekommit, vilket kräver förutsättningar till densitetskontroll och formatsamordning under något slags monopol- och kontrollorgan. Förutsättningarna är att jämställa med högstående guld- och silversmide – närliggande förutsättningarna till myntning. Det finns en tradition och kontinuitet från Birka som kan ha spelat in.

Ingrid Gustin fortsatte på temat *Den vikingatida vikttekonomin och östliga influenser*.

Från omkring 860 skedde ett markant ökat inflöde av islamska mynt till Östersjöområdet. Detta ökade behovet av precisa vikter, inledningsvis tärningsliknande, i intervallet 0,35 g till 25 g, senare utformade också som bipolära plattor inom viktintervallet 4 g till över 200 g. Dekorationer i form av punkter och kantlinjer skulle väl bidra till att försvåra tillverkning och därmed förfalskningar. Av detta kan man dra slutsatser att mynten från början hade en relativt obestämd, precis vikt, att halten behövde konstateras och att mynten behövde vägas. Veterligt drogs heller aldrig islamska mynt in.

Betalningsringar finns till standardiserade vikter, vilket bidrar till att kunna periodbestämma introduktionen av ett viktanpassat betalningssystem. I takt med utveckling av skatter och tullar ökade behovet av standardiserade vikter för betalningstransaktioner. Slutsatser är att vikingatiden inte visar tecken på organiserad handel samt att vikterna kanske introducerades av orientaliska köpmän. Detta i sin tur antyder att kungen har godkänt och kontrollerat tillverkningen av vikter.

Kenneth Jonsson fortsatte på den inslagna handelsorienterade vägen genom att utförligt berätta om *Nässkatten 1704 – ett belägg för beskattning under Olof Skötkonung?*

Jonsson konstaterade att över 600 stamper använts till sigtunamyntningen. För detta åtgick uppskattningsvis ett par ton silver. Näsfyndet – från Åkersberga, norr om Stockholm – dokumenterades först av Peringsköld som innovativt blötte papper och tryckte mot mynten vars avtryck då uppstod i relief. Detta källmaterial avhandlades inte förrän 1969. Fyndet omfattade cirka 2800 mynt, varav 50 svenska, 7 nordiska, 500 engelska och över 2200 tyska samt ett fåtal udda andra. Det yngsta är från omkring 1006, det äldsta av crux-typen 995.

Näsfyndet är än i dag det största skattfyndet på fastlandet. Det anses vara deponerat i ett område som upptagit administrativa avgifter och kontrollerade handeln i leden. Näsfyndet kan jämföras med i dagsläget drygt 250 000 mynt hittade i Sverige härstammande från vikingatida myntskatter, flertalet på Gotland.

Näs var uppenbarligen en viktig kontrollpunkt för handeln i dessa trakter och hade traditioner såväl före som efter fyndets datering. Här skedde sannolikt också en betydande export av järn samt beskattning av inkommande gods. Områdesanalys visar på spår av pålspärrar och var ett kungligt kontrollområde. Näs var avskild från Husby, ett urgammalt kungligt gods.

Christoph Kilger orienterade om gränslandet *Mellan vikt- och penningekonomi – Sigtunamyntningen i ny belysning*.

Han utgick från den tidiga perioden vars bevarade myntmaterial viktmässigt varierar från 0,65 g till cirka 2 g, ett oregerat system.

Kilger betecknade den vikingatida hacksilverekonomin som ett eget monetärt system. Myntekonomin kännetecknas av en viktstandard, silver att mätas i kvantitet och kvalitet samt ett nominellt värde. Detta kan idealiskt förenas i myntet.

Vikingatidens hacksilverekonomi reducerades i slutet av 900-talet, då kopparinlaget börjar bli mer än 5%. Andelen koppar i mellanasiatiska dirheme stiger markant efter cirka 950. Detta påverkade hantering och värdering av hacksilver. Det var svårt att testa och bedöma hacksilvrets kvalitet och började därför bli ”mindervärdigt”. Skiftet påskyndades av den samtidiga ökande importen av höghaltigt västeuropeiskt silvermynt.

En intressant jämförelse kan göras med kvalitet av myntat silver i Norge, som enligt Gullbeck 2009 förhöll sig 2:1 mellan 1050 till slutet av 1100-talet, 3:1 mellan cirka 1260-1290 och 5:1 cirka 1295. Detta påvisar att myntningen utvecklats till en kunglig intäktskälla under medeltiden. I Sverige vet man att ”växelkursen” år 1000 var ungefär 2:1 mellan ”brent (rent) silver” och ”blekt (legerat)

silver”. Kupellationskärl är funnet i Sigtuna som visar att man vid denna tidpunkt kunde pröva förhållandet på detta sätt. Hacksilver beskattades således i relation till denna kvot, ett tecken på att det fanns en kontrollerad myntcirkulation i Sigtuna.

Om *Relationen stad och omland utifrån myntfynden*, exemplen Sigtuna och Lund, redogjorde **Cecilia von Heijne**.

Utgångspunkten var ensamfunna mynt från perioden 800-1150. I en radie fyra mil från respektive stad har endast 22 mynt hittats daterbara mellan cirka 985 och 1100. Fram till 1080 har vi inte ett enda fynd som domineras av inhemska, svenska mynt. Efter 1040 finns inga engelska eller tyska mynt representerade i depåfynd i Lund. Därefter är i såväl Lund som Roskilde endast inhemska mynt representerade, vilket tyder på reglerade omständigheter. Detta antyder att kontaktvägarna ändrats, liksom myntströmmarna.

von Heijne avslutade med den öppna frågan om Danmark sluter sig och pressar Sigtuna att vända sig österut?

De enskilda presentationerna avslutades med ett reflekterande inlägg av **Hendrik Mäkeler** på temat *Vad kan ett globaliserat penningssystem lära av vikingatidens myntväsende*.

Mäkeler erinrade om att Brita Malmers forskningsinsatser är de enda i världen på detta område som omfattat en här föreliggande dokumentation på stampnivå. Benjamin Cohen, UCLA, konstaterade att penningflöden är gränslösa och att värdet garanteras av lag knuten till geografiska gränser – inte utan vidare förenliga parametrar. Vikingatiden kan liknas vid ett globaliserat handelssystem, det vill säga före Jean Bodins teori om suveränitet.

Det vikingatida myntväsendets internationaliseringsgrad är intressant att jämföra med dagens penningväsende. År 1995 fanns 65-70% dollar utanför USA, år 2000 fanns 15-20% euro utanför Europa. John Nash, nobelpristagaren (filmen ”A beautiful

mind”) teoretiserar att man skulle försöka standardisera penningväsendet genom att knyta till ett *Industrial Consumption Index*. Ett framtida internationellt ekonomiskt system blir svårt att garantera då en övergripande politisk makt kommer att saknas. Garantin behöver ligga i betalningsmedlet (jfr Nash). Konkurrenten mellan betalningsmedel upprätthåller dess kvalitet.

HÄREFTER FÖLJDE en välgörande kaffepaus med mingel varefter **Lars O. Lagerqvist** anförde och inbjöd till en paneldiskussion mellan samtliga deltagare och aktiva åhörare.

På frågan hur stor myntproduktionen i Sigtuna/Lund kan tänkas ha varit, estimerade Lagerqvist, enligt egen utsago ”lättsinnt”, 1-2 miljoner exemplar. Betänk att Sigtuna under en begränsad period var större än Lund.

Elfver gjorde inlägget att den intressanta frågan egentligen är hur många mynt man ville slå, inte hur många kunde slå.

Under tecknad vill erinra om Jonssons reflektion om de 600 stamper som enbart för Sigtuna i så fall skulle innebära, med i snitt enkelt överslaget 200 fungerande stamper över tiden, cirka 5000 mynt per kombination, vägandes säg 1,25 g per styck, motsvarande 1,25 ton silver (jfr Jonssons estimering 1-2 ton silver för Sigtunamyntningen). Det är svårt att komma någon sanning närmare men tanken är intressant. Följdfrågan är väl i så fall hur pass omfattande Lundamyntningen, på liknande jämförelsegrunder, skulle kunna indikeras vara.

En intressant frågeställning är om de så kallade förvirrade inskrifterna kan ha något med den tidens stavning efter uttal att göra. Här finns en blandning av latin, inhemska ”svenska”, engelska och kanske andra influenser.

Vidare vår tolkning av dessa förvirrade omskrifter, förkortningar etc. Vad åsyftas egentligen? Författaren tror att det finns något mer att hämta ur dessa samband som ännu inte är kartlagda. Det är inte uppenbart givet

även om vi i en rationell värld gärna vill utgå ifrån att det funnits någon typ av ”rättstavad prototyp”, en bokstavstrogen förebild, som sedan efterträtats av mer eller snarare mindre läskunniga gravörer, lärningar eller hantverkare.

Hur viktiga var egentligen inskrifterna för myntets ekonomiska legitimitets skull? Eller var den absoluta betydelsen i halten, vikten och formatet, att det skulle jämföras ”bildmässigt” med sina engelska förebilder och därmed uppfattas auktoritärt?

Eftersom Malmers material med bilder och inskrifter nu är inlagda i en databank finns möjligheter att programmera önskvärda samband för analys och kanske identifiering av mönster som inte enbart vilar på hur stamperna inbördes ha brukats och kombinerats. Här finns säkert högtintressanta fortsättningsstudier att främja baserat på det ovärderliga identifierings- och strukturarbete som Brita Malmer levererat till forskningens tjänst. De numismatiska stiftelserna är säkert beredda att främja välformulerade hypoteser.

Myntsilvrets ursprung diskuterades också. Inslaget av spårämnet platina skulle indikera tyskt ursprung och belägga dess inflytande och uppbländning alltsedan slutet av 900-talet och ända in på 1180-talet. Överhuvudtaget är metallanalyser önskvärda som ett kompletterande och synnerligen viktigt verktyg för snabb och icke-förstörande faktabedömning av fynd och befintliga exemplar.

Här finns numera kostnadseffektiva och högpresterande mätapparater på marknaden som främjande numismatiska stiftelser säkert och gärna skulle kunna bistå KMK och universitet att anskaffa. Då skulle också analyser av grupper av mynt, som på stilmässiga eller andra grunder kanske representerar i dag dolda informationer, om möjligt nyansera och komplettera de grunder som Malmers forskning så förtjänstfullt nu kartlagt, dokumenterat och gjort tillgängligt i skriftserien *Den svenska mynthistorien*.

Prästgården i Knutby omkring år 1918.
Från vänster ses:
Frida (senare gift med Alfred Jansson); okänd; Hulda Nyström; okänd; Emil Nyström; Arvid Jansson; Johan Jansson. Barnen är från vänster: Svea Nyström (senare gift Karlsson); Rea Nyström (senare gift Åberg).
Ur Per-Erik Nyströms bildarkiv. Prästgården fungerar i dag som daghem.

En framsynt prästmans myntsamling

WILHELM BRUSEWITZ föddes 1882 som son till myntdirektören Emil Brusewitz. Wilhelm blev utnämnd till kyrkoherde i Knutby församling i Uppland 1922 och levde och verkade där till 1944. Han hade ett stort historiskt intresse för och fascinerades av de historiska minnen han mötte i sin nya församling. Han skrev artiklar om Knutbys kulturbygd och framförallt om kyrkan. Konstnären Gunnar Brusewitz var hans brorson.

Man har registrerat ett stort antal forn lämningar i Knutby socken. Det rör sig om rösen och skärvstenshögar från bronsåldern men framförallt gravfält från järnåldern. I församlingen finns även fyra fornborgar och tre runstenar registrerade. Enstaka fornfynd har också påträffats, som till exempel en stigbygel från 1300- eller 1400-talet.

Knutby kyrka uppfördes på 1200-talet. Kyrkogården omges på tre sidor av en medeltida bogårdsmur med stigluckor från 1400-talet på var sida. I folkminnet lever striden vid Knutby kyrka år 1469 kvar. Striden omnämns i Sturekrönikan och i Olaus Petris svenska krönika:

Men konung Karl sendhe itt taal folk ifra Stockholm medh en aff sina god-

ha män, som heet Claes Olaffson in åt Rodhen til åt försambla ther folk, och her Sten Sture sende han åt Södermannaland til åt försambla ther folk. När Erich Karlsson thet förnam, drogh han strax uth i Rodhen, och kom til slaghs medh konung Karls folk i Knuteby. Konungens folk bleef aff slagitt och Claes Olafsson wardt fångin.

Det finns uppgifter om att mer än femhundra danskar begravdes intill kyrkan. I *Svenska folksägohävd*; del 5 sid. 174, av Arvid August Afzelius från mitten av 1800-talet finns en muntlig tradition upptecknad om striden:

Men Erik Eriksson skyndade sig upp i landet, der han wid Knutby Kyrka höll ett slag mot Konungens folk, som samlat sig från Uppland, Roslagen och Helsingeland, och wann seger ... Ett minne af striden wid Knutby i Uppland, der Swenskarne försvarat sig manneliga, ändock de blefwo öfvermannade, är en sänkning på en äng icke långt ifrån kyrkan, der landtfolket säger, att femhundra Danskar blifwit begrafna.

Vägen mellan Knutby och Edsbro går genom området norra del med kyrkan söder om och prästgården norr om vägen. Inslaget av gamla åkrar är särskilt stort söder om prästgår-

den och hagen har en öppen karaktär.

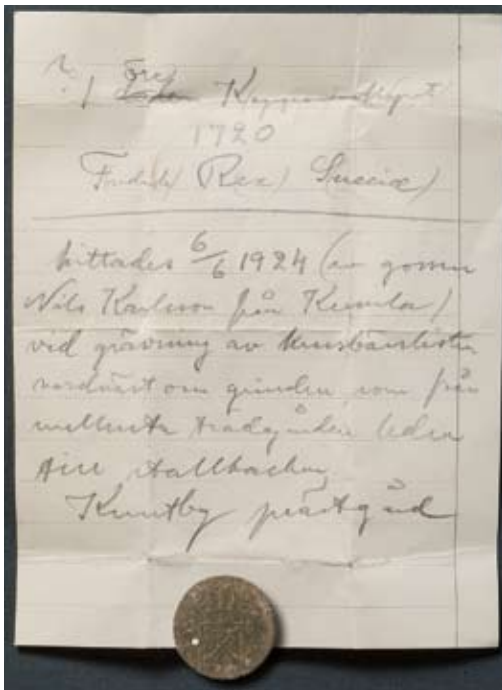
Knutby prästgård består av kyrkoherdebostället, prästgårdsjordbruket och prästgårdstorpen. Huvudbyggnaden från 1813 flankeras av ett brygghus och en drängstuga, båda från 1700-talet.

Myntfynd

Under Brusewitz' första år som präst i Knutby församling genomgick kyrkan en stor renovering och kyrkogården utvidgades. En mur byggdes runt den nya delen av kyrkogården, med hjälp av "gångled" enligt gamla tiders sed. Med gångled menas frivilligt dagsverke från praktiskt taget alla män jämte hästar i församlingen!

Brusewitz tycks i samband med detta ha uppmanat folk som arbetade på kyrkans mark att lämna in de mynt som de påträffade i jorden. Han var angelägen om att bevara uppgifter om mynt som hittats i Knutby socken. Han insåg deras historiska betydelse.

Brusewitz fick ta emot en hel del mynt som påträffats i markerna kring prästgården. Ett flertal mynt lämnades in i kuvert ställda till pastors-expeditionen. Några hamnade i små konvolut med påskrift som talar om vad, var, när och av vem myntet var

Ovan ses handskrivna fynduppgifter och påsar med mynt funna vid Knutby prästgård.
Foto: Gabriel Hildebrand.

funnet. Dessa fynd är naturligtvis extra intressanta för eftervärlden. Tyvärr påträffades – vad vi känner till – aldrig mynt från vikingatid eller medeltid, vilket förmodligen var en förhoppning med tanke på Knutbys historia.

Följande fynduppgifter finns med bland materialet:

1. Mynt hittat vid Knutby prästgård i september 1926. I konvolut med texten: Sverige, Karl XI, 1/6 öre sm 16--."Hittades (av Harald Modin) i september 1926 vid grävning i landet närmast efter lönnen (sydväst

om vägkorset i västra trädgården) i Knutby prästgård (1/8 öre km?) – från 1685 (?)".

2. Mynt hittat vid Knutby prästgård 6 juni 1924. Sverige, Fredrik I, 1 öre km 1720. I konvolut med texten: "1 öre K(oppar) M(ynt) 1720. F(redrik) R(ex) S(uecia). Hittades 6/6 1924 (av gossen Nils Karlsson från Kumla) vid grävning av krusbärslisten nordväst om grinden, som från mellersta trädgården leder till stallbacken. Knutby prästgård." Myntet har ett borrat hål.

3. Mynt hittat vid Knutby prästgård 26 juni 1928. Sverige, Ulrika Eleonora, 1 öre 1720. I konvolut med texten: "Hittades av Eva Sporrang i "gamla jordgubbslandet", söder (bortom) stora lönnen i västligaste delen av trädgården i Knutby prästgård den 26 juni 1928."

4. Dessutom fanns påsar med mynt utan angivelse av fynduppgift men med påskriften: "2 st kopparmynt från Carl XI:s tid (1666 och 1677)". 1/6 öre sm 1666, 1667.

5. "2 st kopparmynt från Adolf Fredriks tid". 1 öre sm 1762; 1 öre km 1768.

6. ”1 st kopparmynt från Gustav III:s tid”. 1 öre km 1773.

7. ”25 st kopparmynt från Gustav IV:s tid”. ½ skilling rgs 1800 (2 ex), 1801; ¼ skilling 1800, 1803, 1806, 1808; ¼ skilling rgs 1799 (3 ex); 1/12 skilling 1802 (2 ex), 1803 (2 ex), 1805 (6 ex), 1808 (5 ex).

8. ”Silvertioöring från Oscar I:s tid”. 10 öre 1855.

9. ”2 st 1-ören från Gustav V:s tid”. 1 öre 1913, 1916.

Myntens datering sträcker sig alltså från 1600-talet till 1900-talet. De har legat tämligen orörda i prästgården sedan Brusewitz' dagar och plockades fram i sen tid i samband med

att prästgården förlorade sin gamla funktion som bostad åt kyrkoherden. Mynten inlämnades för registrering till Kungl. Myntkabinettet av Per-Erik Nyström, Knutby, i juni 2009.

I den inventering som publicerades i *Sveriges mynthistoria, Landskapsinventeringen 4, Uppland*, av under-teknad finns inte ett enda myntfynd från Knutby registrerat.

Den gamla prästgården fungerar i dag som daghem.

Litteratur

Afzelius, A. A.: *Swenska Folkets Sago-Häfder, eller Fäderneslandets Historia* ... Stockholm 1851.

Svenska kyrkans prästerskap. Porträttgalleri. Göteborg 1926.

Brusewitz, W.: *Knutby kyrka. Julhälsning till Församlingarna i Ärkestiftet 1926*.

Gustav Carlborgs minnesanteckningar. Bygden som steg ur havet. Knutby-Faringe-Baldåker hembygdsförbund. Uppsala 1986.

Elgenstierna, G.: *Svenska släktkalender*. 1936.

Internet

<http://kartor.uppsala.se/betckning=KNU026>

<http://www.knutby.nu/Historia/striden.htm>

<http://kartor.uppsala.se/betckning=U49:1>

Eva Wiséhn

En papperspollett från Gustav Barrdahls Frisersalong

EN VÄLKÄND VANSBROPROFIL gick ur tiden 2003. Det var frisörmästaren Gustav Barrdahl som avled i en ålder av 87 år.

Gustav Barrdahl föddes 1915 i Ljuders församling i Småland. I början av 1930-talet började Gustav som lärling i frisöryrket i Emmaboda och när han strax före krigsutbrottet fick sitt gesällbrev var han en av de yngsta i landet.

År 1939 träffade han för första gången sin blivande hustru Mait på en frisörmässa i Stockholm. Mait var född i Vansbro 1917, utbildade sig till damfrisörska i Borlänge i slutet av 1930-talet och öppnade egen damfrisering i föräldrarnas fastighet på Myrgatan i Vansbro. År 1944 flyttade Gustav till Vansbro och paret gifte sig 1945. Makarna bedrev därefter frisöryrket på två olika håll. Mait i Vansbro och Gustav fyra år i Ludvika.

År 1950 blev Brobergs frisørsalong på Järnvägsgatan i Vansbro ledig. Makarna slog till direkt och övertog lokalerna, de köpte samtidigt hela fastigheten. Lokalerna byggdes om så att också Mait kunde bedriva sin damfrisering där. Makarna bedrev därefter Barrdahls herr- och damfrisering i över femtio år.

EN RAKPOLETT VAR ETT KLIPP för två kronor på Barrdahls 1945 och vips blev en rakning betydligt billigare än normalpriset som då var 30 öre för rakning plus 10 öre för lite lukta gott.

T.v. Rakpollett från 1945 av papp, 50x65 mm. Numera skulle man kanske även kalla den för rabattkort eller liknande.

T.h. Tidningsklipp ur *Dala-Demokraten* den 26 april 1997 presenterande samma pollett från 1945. Två kronor (i dag 37:58) kostade polletten. Normalpriset 30 öre för en rakning motsvarar inte mer än cirka 6 kronor i dagens penningvärde!

I *Dala-Demokraten* kan man också läsa att till kunderna hörde statsminister Olof Palme. Vid flera tillfällen kom han in och blev klippt, berättade Gustav Barrdahl i en intervju 1997.

Mait Barrdahl gick bort 2006.

Hasse Nilsson

Referenser

Dala-Demokraten 26 april 1997, 4 januari 2003, 27 februari 2007.

VÄLKOMNA TILL

Kungl. Myntkabinettets museibutik

Slottsbacken 6

Gamla Stan

Stockholm

Tel.: 08-5195 53 04

konferens.butik@myntkabinettet.se

”Slant, dansk, av silver från 1655, amulett” – efterlyses

Av Anders Huggert,
Västerbottens museum

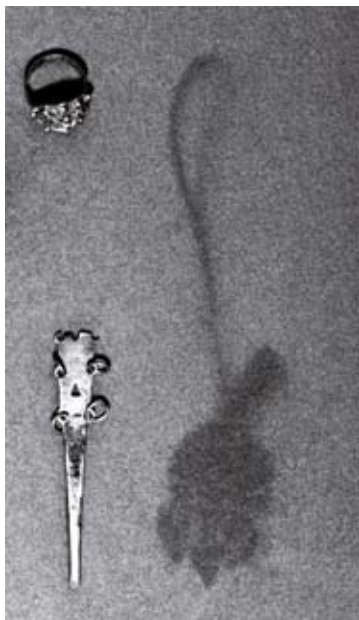
Silver blev i nyare tid den främsta värdemätaren i samernas samhälle, varför större sådant mynt stod i förmånlig kurs i lappmarks-handeln. Detta framgår av 1600- och 1700-talens lappmarksbeskrivningar men kan också beläsas genom fynd av mynt som var i omlopp i området. En orienterande studie i ämnet har presenterats i SNT 2010:1. Allt numismatiskt material är uppenbarligen av intresse i sammanhanget.

Föreliggande artikel handlar om en halskedja med vidhängande danskt mynt; en amulett som var i bruk i den södra Lappmarken och som slutligen förvärvades av Västerbottens museum, där den fanns i behåll till in på 1970-talet.

Historik

Halskedjan kom i museets ägo 1913 i och med förvärvet av en privatpersons samling av samiska föremål: ”Ingenjör H. Hulds etnografiska lappsamling”. Säljaren Hampus Huldt (1866-1947) var i början av 1890-talet verksam som lantmätare i Lappmarken och blev 1894 justerare av mått och vikt i Västerbottens län.

När museet tog hand om samlingen upprättade säljaren och köparen gemensamt en innehållsförteckning. Denna är verkligen kortfattad, men där finns för nästan samtliga föremål en uppgift om geografiskt ursprung i bemärkelsen socken. Genom förteckningen står det klart att Huldt var aktiv som samlare i framför allt den södra Lappmarken. Bland förvärven från området finns ett föremål med beskrivningen: ”Slant, dansk, av silver från 1655, amulett”. I museets huvudkatalog är det sedan fråga om

Fingerring och örslev samt skuggbilden av det stulna föremålet.

Örsleven är i verkligheten 85 mm lång.

Utsnitt ur bild visande utställningsmontage den 22/9 1972.

Foto: Henry Holmgren,
Västerbottens museum.

objekt nummer 1543, en: ”Silver-slant, dansk, amulett”.

I början av 1960-talet kunde föremålet beskådas i museets fasta utställningar, närmare bestämt i en monter med samiskt silver. Som museibesökande gymnasist, och med ett begynnande intresse för numismatiken, lade jag då särskilt märke till själva myntet. En numera rätt vag minnesbild säger att det hängde i en halskedja och att tre silverlöv var fästade vid dess nedre rand. När jag som nyanställd antikvarie 1974 återkom till museet fanns föremålet inte längre i behåll. Det hade i september 1972 stulits ur silvermontern och museet ägde inte ens en foto.

Myntet identifieras

I museets bildarkiv finns emellertid ett par fotografier som visar monterns innehåll efter att tillgreppet skett. Samtliga övriga föremål är på plats, varför stölden tydligen avsåg just halskedjan med det danska silvermyntet och inget annat. Av bilderna

Dansk krone – 4 mark – 1655 avbildad i Holger Hedes verk om Danmarks och Norges mynt (1971). Kronen mäter i naturlig storlek 41 mm i diameter.

framgår det vidare att föremålen låg på en platta klädd med tyg. På tyget anas en skuggbild av halskedjan med det vidhängande myntet och därtill några löv. Utställningsarrangemanget har uppenbarligen varit utsatt för så pass långvarig och/eller kraftig belysning att tyget runt föremålen helt enkelt blekts. Skuggbilden på fotografiet bekräftar min minnesbild och har även bidragit till att förstärka den.

Man får en god uppfattning om myntets storlek då skuggbilden jämförs med fotografiets övriga föremål, som ju fortfarande är i behåll. Genom att mäta något av föremålen som syns på bilden – exempelvis örsleven – kan myntets storlek beräknas. Kalkylen visar att myntet mätt ungefär 40 mm i diameter. Konstaterandet och uppgifterna i beskrivningen från 1913 låter förstå att myntet var en dansk krone – 4 mark – Fredrik III 1655.

Smyckets ursprung och funktion

Smycken bestående av halskedja med vidhängande mynt eller medalj och med silverlöv eller liknande därtill var fram till vår tid en vanlig företeelse inom norsk allmogekultur. De kallades *brudedalere* och ingick – som benämningen antyder – i brudutstyrelsen. Dalerkedjan var en amulett. Med de tre löven avsågs det magiska tretalet. Eftersom bruden vanligtvis bar krona vid vigseln finns det i sammanhanget anledning att erinra om senmedeltidens Maria-kroningsframställningar, där Maria kröns av Treenigheten; i bild innebärande att Gud Fader och Sonen sätter kronan på Marias huvud, medan Anden i duvans gestalt svävar däröver.

I Lappmarken förekom både danskt och norskt silvermynt och allehanda

varor med västligt ursprung. Detta kan närmast förklaras utifrån fjällsamer regelbundna handelskontakter västerut, kontakter som ägde rum på mötesplatser vid västerhavets fjordar under sommaren och/eller hösten.

Mer betydande vinster från handelsverksamheten placerade samerna gärna i värdebeständiga silverföremål, så kallat ”lapskt silver” i form av dryckeskärl, skedar och dräktprydnader. Det ”lapska silvret” tillverkades av städernas guldsmeder och då gärna efter någon av samerna inlevererad förlaga – ett äldre silverföremål eller en i horn eller ben omsorgsfullt snidad fullskalemmodell.

Dalerkedjan är en föremålsform som närmast hör hemma inom norsk allmogekultur. Längre österut i Lappland var det framför allt kontaktorna med det svenska samhället som gällde.

Efterlysning

En dalerkedja med ett danskt fyramarksmünt från just 1655 och silverlöv därtill är antagligen något näst intill unikt. Därmed bör det vara möjligt att komma det stulna föremålet på spåren.

Kanske någon i SNT:s läsekrets har upplysningar att lämna i sammanhanget? – Ta i så fall kontakt med mig (anders.huggert@vbm.se).

Referenser

- Fjellström, P.: *Lapskt silver. Studier över en föremålsgrupp och dess ställning inom lapskt kulturliv* 1-2. Uppsala 1962.
- Fossberg, J.: *Draktsølv*. Universitetsforlaget, Oslo 1991.
- Hede, H.: *Danmarks og Norges mønter 1541 1814 1970*. Dansk Numismatisk Forening. København 1971. (2. rev. utg.)
- Huggert, A.: Danska mynt funna på kåtaplats i Tärna socken, Lappland. *SNT* 2009:7 s. 159-161.
- Huggert, A.: Kyrk- och marknadsplatsen Lycksälie under 1600 – 1700-talen. 3 skilling 24 öre kopparmynt – ett säreget belopp noterat i Lycksele tingsrätt 1701. *SNT* 2010:1 s. 6-10.
- Kilström, B. I.: *Treenigheten. Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 18, sp. 579-580. Malmö 1974.
- Laestadius, F. & Hult, H. H.: *Förteckning över Ingenjör H. Hults etnografiska lappsamling*. Stockholm 26/6 1913. Västerbottens museums arkiv, Umeå: Acc. nr 136 b.

Båda sidor av s.k. penningkors i silver tillverkat av ett danskt mynt, 4 mark 1666 präglat för Frederik III. Förgyllt. KMK. Foto: Gabriel Hildebrand. Förminskad.

Penningkors

Det kan vara ett vad man också kallar penningkors, som stults ur Västerbottens museums samlingar och som Anders Huggert efterlyser i artikeln här intill.

Benämningen ”kors” är sedan gammalt liktydigt med ett av allmogen använt hängsmycke oavsett form men kommer av den stora användningen av korsformade hängsmycken.

Penningkorsen utgår från ett infattat mynt eller en minnespenning. De försågs med olika slags hängen, runda, skål-, dropp- eller rombformade metallbrickor, som hänger ner från myntet. Upptill finns en ögla, vid vilken är fästad en (sällan bevarad i sitt sammanhang) lång kedja. Ett penningkors med en vidhängande riksdaler kallas också dalkedja.

Desa olika typer av myntsmycken förekom under 1700- och 1800-talen och gjordes gärna av äldre mynt, det skulle helst vara ärvt silver. Beroende på utformningen fick olika typer av kors andra folkliga benämningar, som striglakors, sållakors och ellakors.

Dräktsilver var inte bara ett vackert smycke, det utgjorde också ett ekonomiskt kapital. Penningkorsen användes till allmogedrakter och försvann helt enkelt i och med att sådana mer

eller mindre togs ur bruk vid 1800-talets slut och 1900-talets början.

Gunnar Sundberg gjorde en utomordentligt bra sammanställning om historiska myntsmycken: *Om myntsmycken. Några anteckningar*, tryckt i *Från myntkabinetet i Växjö, Kronobergsboken* 1987. Verkligen läsvärd är också Sigfrid Svenssons *Gammalt dräktsilver*, Kulturhistoriska museet i Lund, tryckt 1964. Här visar Svensson ”hur de svenska silversmyckena från Skåne till Lappland har en historisk samhörighet som omsluter hela Norden”.

MGL

KOMMENTAR

Min artikel är skriven i ett lappländskt perspektiv. Allmogens bruk av dräktsilver på syd- och mellansvenskt område har inte någon motsvarighet bland bönder i övre Norrland. Däremot har företeelsen en direkt motsvarighet i bruket av dräktsilver bland norsk allmoge. Av den anledningen är det i studien ett västligt perspektiv som gäller.

Penningkors användes också inom folklig läkekonst. Den intresserade hänvisas till Carl-Herman Tillhagens utmärkta studie i ämnet: *Folklig läkekonst*, tryckt 1962 (1958).

AH

Adolf Fredrik Ristell och det kluvna myntet

Adolf Fredrik Ristell (1744-1829) inledde sin karriär vid hovet såsom lektör hos drottning Lovisa Ulrika vid mitten av 1760-talet.¹ Vid sidan av detta ägnade han sig åt översättningsarbeten och författarskap. Ristells ansträngningar därvidlag uppmärksammades av Vitterhetsakademien, som år 1775 gav honom sitt stora pris. Två år senare utnämndes han till Gustav III:s bibliotekarie på Drottningholm och i februari 1778 anförtroddes han samma syssla vid kungens bibliotek på Stockholms slott.²

Befattningen vid Drottningholm innebar också att Ristell fick ansvar för myntkabinettet som förvarades på slottet. Det hade ursprungligen tillhört Lovisa Ulrika men överlätits till staten 1763 för täckande av hennes skulder till bland andra hovjuveleraren Frants Berg. Samlingen blev emellertid kvar på Drottningholm ända till 1794, då Kongl. Museum inrättades på Stockholms slott. Drottningholmssamlingen införlivades med Kongl. Myntkabinettet, vilket i sin tur lades under museet.

Vid det laget hade Ristell sedan flera år tillbaka avträtt från tjänsten som kunglig bibliotekarie. I början av 1787 startade han Svenska Dramatiska Teatern, sannolikt uppmantrad av kungen själv. Verksamheten inhystes i det så kallade Bollhuset vid slottet, men i dess privilegier kringskars Ristells handlingsfrihet i rätt betydande omfattning. Teatern drogs med förluster och i april 1788 var Ristells krediter förbrukade, endast konkurs återstod. Verksamheten övertogs av hovet och förvandlades till Kongl. Dramatiska Teatern.

Ristell undslapp dock inte sin betalningsskyldighet. I desperation övergav han sin familj och flydde landet.

Hans vidare öden under landsflykten är i huvudsak okända.

Myntstölden

Innan sin flykt skall Ristell ha tillgripit ett antal mynt och medaljer i guld ur Drottningholmssamlingen och pantsatt dem för att skaffa sig en reskassa. Detta är åtminstone vad som relateras i levnadsbeskrivningarna över Ristell och tilltaget har givetvis befäckt hans anseende.³

Att Ristell gjort sig skyldig till stölderna är uppenbart, men den angivna tidpunkten för dem synes osannolik. Han lämnade ju sin befattning som kunglig bibliotekarie på Drottningholm redan den 1 februari 1787. Det omedelbara ansvaret övergick således på någon annan, vilket rimligtvis innebär att Ristell inte längre hade obegränsad tillgång till samlingarna.

Stölderna måste med andra ord ha skett långt innan Ristells landsflykt, förmodligen innan han grundade sin teater. Var det så han finansierade starten av denna verksamhet?

En intressant upplysning därvidlag ger en anteckning av överstelöjtnant G. A. Wårnhjelm i hans otryckta *Upplysningar och tillägg till Anekdoter om Gustaf III:s Hof och Regering*:

Kongl. Bibliotek[arien] Ristell hade som Garde de médaille" på Drottningholm så tillgripit Kongl. myntsamlingen, att det intet var ovanligt deraf se stora piecer pantsatta i kryddbodur. Och Konungen fick inlösa ej mindre än 200 lod guld uppå Banken. Gustaf III, som aldrig ville göra någon olycklig, skilde honom väl från tjänsten, men försåg dock hans bergning medelst inrättningen af dess Theater.

C. M. Carlander som publicerat notisen⁴ avfärdade Wårnhjelms uppgifter som "säger". Frågan är om det inte finns en kärna av sanning i dem. Stölderna borde rimligtvis ha skett under Ristells tid som bibliotekarie på Drottningholm. Om Ristell använt medlen han i samband därmed fått loss till igångsättandet av sin teater och försnillningarna därefter uppdragats, så kan kungen ha funnit saken så pinsam att han valt att tysta ner den.

Detta skulle också förklara hovets

fortsatta agerande i den ristellska affären. Trots att Ristell i mars 1788 äntligen fått en publikframgång med *Den nyfikna*, så lyfte Gustav III inte ett finger för att hjälpa honom när den finansiella krisen kort därefter blev akut. Kungen övertog i stället spillrorna av verksamheten och gjorde ingenting för att hjälpa Ristell att bli av med betalningsskyldigheten för skulderna.

Ristells levnadstecknare i Svenskt biografiskt lexikon, Claes Rosenqvist, skriver:

R:s eftermäle har solkats av konkursen, stölden ur K myntsamlingen och landsflykten. Den moraliska domen borde dock ta hänsyn till om han hade fulla kontrollen över sitt teaterföretag eller om han var ett redskap som offerades för att bana väg för K Dramatiska teatern.

Rosenqvist utgår ifrån, liksom alla före honom, att Ristell "i desperation" begått stölderna alldeles innan sin flykt till utlandet. Om de skett långt tidigare, så ter sig kungens agerande ej fullt lika cyniskt.

Fyndet i Riksbanken

Om Wårnhjelms uppgifter är riktiga – att Gustav III tvingats inlösa mynt och medaljer för 200 lod guld i Riksbanken – så har han inte fått med sig allt som Ristell pantsatt. Någon gång före 1836 upptäckte nämligen Bror Emil Hildebrand ett skrin i Bankens valv innehållande inte mindre än 517 mynt och medaljer i guld. Han erhöll bankofullmäktiges tillåtelse att upphämta och genomse skrinet, vilket befanns innehålla präglingar till en vikt av inte mindre än 820 dukater.⁵ Alla var utländska, till stor del danska (64 st) och "förträffligt bibehållna". De omspann en tidsperiod från slutet av 1400-talet till mitten av 1700-talet.

Hildebrands idé med "fyndet", vars proveniens han ännu inte identifierat, utvecklades i ett brev till kollegan Christian Jürgensen Thomsen den 5/9 1836:

Jag vill neml. försöka att hos Fullmäktige utverka dessa fångars befrielse ur deras arrest, der de mer än en gång varit hotade med undergång i degeln, och att få dem tills vidare att flytta in i Myntkabinettet. Det är

likväl icke meningen, att här ånyo instänga dem; utan jag ville, att de efter hand skulle få flyga ut i världen, för att locka andra, mera behöfliga tillbaka i deras ställe. Om nu Fullmäktige gilla mitt förslag, så tänker jag trycka en förteckning på dessa Mynt, utskicka den till Myntsamlare, beder dem vilja och spör dem hvad de välja bjuda igen.⁶

Hildebrands planer, att med skri- nets hjälp bland annat förbättra KMK:s samlingar av moderna ut- ländska mynt, rann ut i sanden. Riks- banksfullmäktige beslöt i stället att samlingen skulle vara kvar i bankens generalkassa, samt att överlåta frågan och dess framtid till nästkommande riksdags bankoutskott.

Vid 1840 års riksdag beslötts att införliva de 517 guldojektet med Riksbankens myntkabinett. Så små- ningom kom dock Hildebrand till insikt om att det rörde sig om mynt och medaljer som Ristell stulit ur Drottningholmssamlingen och därefter pantsatt i Riksbanken. Detta ledde till att 1853/1854 års riksdag biföll en framställan från bankoutskottet, att mynten skulle återlämnas till Kungl. Myntkabinettet.⁷

Det kluvna myntet

Efter sin landsflykt fortsatte Ristell att livnära sig som skriftställare. Anonymt utgav han i London år 1790 *Characters and Anecdotes of the Court of Sweden*. Boken översattes samma år till såväl franska som tyska. En svensk översättning drojde av natu- rliga skäl, inte förrän 1820 utgav Zacharias Haeggström i Stockholm en sådan under titeln *Anekdoter om konung Gustaf III:s hof och regering*.⁸

Ristells bok kan betecknas såsom en skvallerkrönika. I sin egenskap av konungens bibliotekarie samt förfat- tare och teaterman hade han givetvis blivit bekant med hovets förhållan- den och dess intriger. Boken blev en stor kommersiell framgång men har knappast betraktats som någon histo- risk källa av rang.

En numismatisk anekdot som Ristell återger förtjänar dock att upp- märksammas. Strax innan statskup- pen den 19 augusti 1772 skall Gustav III ha sänt ”hälften af en Fransk kro-

Gustav III:s tryckta kungörelse med varning angående revolten bland militären i Kristianstad, 1772. Den distribuerades aldrig.

na”, det vill säga en itusågad *écu*, till brodern hertig Karl.⁹ Hertigen fanns på plats i Skåne i trakten av Kristian- stad, där den kungliga revolten skulle ta sin början. Gustav III behöll den andra hälften, ”för att skicka den med brefven, på det Hertigen måtte kunna urskilja Konungens verkliga villja från hvad han kunde blifva tvungen att befalla honom, föranledd af Rå- dets inflytande”.

Detta låter ju som en skröna, men Ristell tillägger: ”Båda dessa delar [av myntet] äro förvarade i Museum på Drottningholms lustslott, såsom ett minne af broderlig tillgifvenhet”. I sin egenskap av vårdare av kungens samlingar har Ristell således sett det

kluvna myntet med egna ögon. Att det skulle ha bevarats är inte heller konstigt. Gustav III värdade ömt minnet av 1772 års statskupp. Exempelvis blev den vita armbindeln som bars av kungen och hans anhängare som igenkänningstecken ett stående inslag i såväl hovdräkter som uniformer.

Gustav III:s farhågor om att han skulle tvingas underteckna hand- lingar som stred mot hans planer be- sannades. Dagen innan statskuppen utgick en ”kungörelse och varning” angående revolten bland militären i Kristianstad, undertecknad av kung- en i rådets närvaro. Den hann till och med tryckas men distribuerades av naturliga skäl aldrig.¹⁰

Anekdoten om det kluvna myntet återkommer i den samtida memoarlit- teraturen. I von Fersens skrifter är det dock en delad ”silverdaler” som skul- le vara igenkänningstecknet mellan kungen och hans bror; i Hochschilds memoarer är det en medalj.¹¹ Anek- doten som sådan torde med andra ord ha varit känd i vida kretsar. Uppgiften om vilket slags mynt det rörde sig om har uppenbarligen förvanskats i den muntliga traderingen. Ristells uppgift torde äga företräde, eftersom han inte bara ägde vissa numismatiska kun-

SELINS MYNTHANDEL AB
Mynt Sedlar Medaljer
Ordnar Nålmarken

Öppettider:
Vardagar 10.00 – 18.00
Regeringsgatan 6
111 53 Stockholm
Tel. 08-411 50 81
Fax. 08-411 52 23

Fransk écu präglad för Ludvig XV år 1772.

skaper utan också ansvarat för vården av det bevarade myntet.

Att det var just en fransk écu som användes är inte så märkligt. Den franske ambassadören i Stockholm, greve Vergennes, fick på ett tidigt stadium fullmakt från sin kung att ekonomiskt stödja Gustav III:s planer på en statskupp. Redan i juni beordrades Vergennes av Paris att försträcka kungen 65 000 livres "de notre monnaie", och under kuppdagarna steg utbetalningarna till miljonbelopp i daler kopparmynt.¹²

Den halverade écun har eftersökts i KMK:s samlingar, tyvärr utan resultat. Det är dock inte alldeles säkert att den flyttades med Lovisa Ulrikas samling till KMK år 1794. Sådant som betraktades som kungens, i detta fall Gustav IV Adolfs, privategendom kan ju mycket väl ha blivit kvar på Drottningholm. Ett annat alternativ är att myntet ifråga sällats ut ur KMK:s samlingar vid ett senare tillfälle såsom varande defekt.

Bengt Hemmingsson

Noter

¹ Den utförligaste levnadsbeskrivningen återfinns i Claes Rosenqvists artikel i *Svenski Biografiskt Lexikon*.

² I en av Ristell ägd bibel har han själv antecknat: "År 1777 i September blef jag Adolf Fredric Ristel af Hans Kongl. Maj:it antagen till dess Bibliothecarius vid Drottningholms Bibliothecum, men fick ej fullmakten förrän April 1778" – se C. M. Carlander: *Adolf Fredrik Ristell (Personhistorisk Tidskrift 1906)* s. 106.

³ Se bl.a. B. Hildebrand: C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816-1837 (*KVHAA:s handlingar* 44:1-2, Uppsala 1937-38) s.111f; 669 och E.

Nathorst-Böös & I. Wiséhn: Numismatiska forskare och myntsamlare i Sverige fram till 1830-talet (*NM XXXVI*, Uppsala 1987) s. 89f.

⁴ Carlander 1906 s. 107.

⁵ K. G. Simonsson: Riksbankens myntkabinett (*NM XXVI*, Stockholm 1932) s. 10f.

⁶ B. E. Hildebrand i brev till C. J. Thomsen 5/9 1836, Antikvarisk-topografiska arkivet.

⁷ Simonsson 1932 s.11.

⁸ Anders Grade har i en artikel i *Historisk tidskrift* 1915 även identifierat pseudonymen John Brown med Ristell, dock utan närmare motivering. I Browns namn utgavs i London år 1818 *The Northern Courts; containing Original Memoirs of the Sovereigns of Sweden and Denmark, since 1766*. Även franska, danska och svenska översättningar utkom.

⁹ Se den svenska översättningen, s.70f.

¹⁰ B. & A. Åhlén: *Censur och tryckfrihet. Färliga skrifter i Sverige 1522-1954* (Södertälje 2003) nr 17262: "Gustav III var dagen före statsvälningen tvungen att underteckna varningen. Tio dagar senare befallde han om dess indragning."

¹¹ Riksrådet och fältmarskalken m.m. greve Fredrik Axel von Fersens Historiska skrifter, del III, (utg. R. M. Klinckowström, Stockholm 1869) s. 95; Rutger Fredrik Hochschilds memoarer, del I (utg. H. Schück, Stockholm 1908) s. 8.

¹² L. Bonneville de Marsangy: *Le comte de Vergennes. Son ambassade en Suède 1771-1774* (Paris 1898) s. 222f; C. G. Malmström: *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772*, del VI (Sthlm 1901) s. 376 not. 1; en uppställning på Vergennes' utbetalningar mellan den 18/8 och 8/9 1772 finns i Konung Gustaf III:s efterlemnade och femtio år efter hans död öppnade papper, I (utg. E. G. Geijer, Uppsala 1843) s. 197. De belöpte sig till inte mindre än 2 034 000 daler kopparmynt samt 5 000 dukater; de sistnämnda utbetalades dagen innan statskuppen.

MYNTAUKTIONER
SVERIGE AB

SAMLING ROSENLUND M.F.L.

Auktion 2
LÖRDAGEN 13 MARS 2000

Rosengatan 17 • 112 21 STOCKHOLM
e-mail: info@myntauktioner.se
Tel: 070 - 909 06 90

Myntauktioner i Sverige, auktion 2

DET HAR GÅTT FORT för Svenska Numismatiska Föreningens auktionsbolag. Redan efter två auktioner får bolaget ses som etablerat. Den andra auktionen innehöll en rad toppobjekt och slutpriserna blev överlag goda. Visningen liksom auktionen var mycket välbesökt, bland besökarna fanns flera utländska samlare. Om-sättningen 4,4 miljoner kronor fördelade på drygt ettusen objekt ger en bra fingervisning om auktionens kvalitet. Mina tankar gick tillbaka till Bjarne Ahlströms auktioner på Operaterassen i Stockholm: bra katalog, bra mynt, väl genomfört arrangemang och stor uppslutning bland samlare.

Auktionen, liksom den första, genomfördes i de för ändamålet lämpliga lokaler på restaurang Garnisonen i centrala Stockholm. Att auktionen äger rum på en restaurang gör att det bara är att byta bord för att kunna inmundiga lunchen. Enkelt, praktiskt och effektivt, då besökarna slipper gå ut på stan för att hitta ett lämpligt matställe.

Det blev en riktig maratonauktion där första utropet Daler 1559 (25 000) såldes strax efter kl. 9:30 för 82 000 kronor och sista loten nr 1045 Ett parti myntförordningar (2 500) långt in på kvällen för 3 100 kronor. Arrangören

Lot 1. Gustav I Vasa. Stockholm.
Daler 1559.

Lot 210. S.k. Görtzpenning.
Spelpenning slagen på 1 daler sm
1718 (Phoebus).

Lot 349. Karl XIV Johan. Stockholm.
2 skilling banko 1835.
Mynten, foto: Magnus Wijk.

klarade detta med bravur och den församlade auktionspubliken höll fanan i topp under hela auktionen. Endast en gång blev det lite oreda i samband med att några ryska mynt såldes. Nummer och slutpris blandades ihop. Efter några minuters dividerande var dock saken ur världen och såväl utropare som budgivare nöjda.

Huvudsamlingen som såldes på auktionen har tillhört far och son Rosenlund. Den Rosenlundska samlingen hade samlats ihop med stor känsla för samlarvärd kvalitet med i överlag välpräglade mynt. Att dessa mynt uppskattades av samlarna märktes inte minst på den hårda budgivningen och de höga slutpriserna.

Flera mynt med intressanta provenienser såldes. Med bra ägarled nedtecknade blir objekten intressantare, vilket ofta avspeglar sig på prisbilden. Nedan följer ett axplock av dessa provenienskedjor, till vilka nu de nya köparna kan foga sina namn:

Nr 110 – Riksdaler 1654, 01/0, 142 000 kr (75 000), ex Svensson, Millestedt, Björk, Mitteregger.

Nr 112 – 2 mark 1656, 01, 10 500 kr (3 000), ex Bruun, Berghman, Ekström.

Nr 349 – 2 skilling banko 1835, 01/0, 8 000 kr (3 000), ex Appelgren, Ekström.

Nr 645 – 1 öre 1638, 1/1+, 5 000 kr (3 000), ex Laval, Jacobson, Hellström, Mauritzon.

Nr 655 – 1 öre 1651, 1/1+(1+, 1 000 kr (1 000), ex Reuterskjöld, Algård, Törngren.

Rosenlunds samling innehöll två mynt med en tidig och en historiskt mycket intressant proviens, nr 53, 1 öre, Säter/Nyköping och nr 60, 1 öre 1627, Säter, exemplar Regalskeppet Vasa 1628! För ett antal år sedan såldes en i sig värdelös brädbit, proveniensen Vasa medförde ett slutpris på nästan 30 000 kronor. De båda kopparmynten med samma proveniens kostade köparen 5 200 kronor (500) respektive 6 600 kronor (500), vilket i sitt sammanhang måste ses som fynd, det är bara att gratulera. Historien om hur dessa mynt hamnade i Rosenlunds samling finns att läsa auktionskatalogen.

Den höga prisnivån på bättre svenska objekt håller i sig. Hösten 2008, när börsen störtök och en varselvåg svepte in över landet, var det få som trodde att de uppåtgående priserna för svenska objekt skulle hålla i sig. Det har de gjort, vilket de senaste månadernas auktionsresultat vittnar om; Nordlinds Mynthandel (Bonde 5), Aurum 6 och den här refererade auktionen. De höga priserna på kvalitetsobjekt kan illustreras med

några bra daler och riksdalermynt som såldes.

Nr 1 – Daler 1559, 1+/01, 82 000 kr (25 000).

Nr 110 – Riksdaler 1654, 01/0, resultat se ovan.

Nr 121 – Riksdaler 1676, 1+(01, 80 000 kr (50 000).

Nr 163 – Riksdaler 1707, 01)(01/0, 88 000 kr (25 000).

Merparten av objekten som såldes på auktion 2 var svenska. Men det fanns även ett bra sortiment av utländska mynt. Ett riktigt intressant danskt mynt, nr 892, penning Magnus den gode (1042-1047) präglad i Lund såldes för 26 000 kronor (5 000). Ett mycket rart mynt som troligen inte är känt i mer än 1-2 exemplar i privat ägo. Övervägande delen av de norska mynten gick högt över utrop och de flesta återfördes till Norge.

Riksgäldskontorets polletter är mycket vanligt förekommande, i normal kvalitet kostar dessa ett par tiotusent styck. I bättre kvalitet är polletterna riktigt svåra. Ett bevis på detta är nr 303, ¼ skilling 1800 i kvalitet 01, alltså inget toppexemplar men ändå ett för typen bra exemplar som gick för 2 400 kronor (300).

En falsk 500 markka 1952 (nr 931) som hade kommit med i katalogen plockades direkt bort på hemsidan, snyggt gjort. Den svåra Palmstrucharen 10 daler sm 1666 var troligen inte för högt värderad men utropspriset 175 000 kronor var för högt satt, varför detta synnerligen intressanta objekt förblev osålt. Totalt blev endast ett tjugotal objekt osålda.

En hel del kuriosa objekt såldes. Nr 210, en så kallad Görtzpenning överpräglad på nödmynnet Phoebus från 1718 var särskilt intressant. Görtzpenningen benämns ofta som det elfte nödmynnet men är inte ett nödmynnt utan en spelpenning präglad i Tyskland i senare tid. Jag har inte sett någon överpräglad med denna penning förut och att överpräglningen var gjord på ett nödmynnt gör inte saken sämre! Den gick för 2 800 kronor (1 500).

Katalogen är värd ett kapitel för sig. Överlag bra bilder på objekten och bra beskrivningar, trevligt är också att viktuppgifter anges. På exempelvis plåtmynten är detta extra värdefullt. Flera av plåtarna var korroderade och då är vikten av högsta betydelse för att avgöra graden av korrosion. Under senare år har allt fler kataloger bundits in med hårda ryggar. Nordlinds mynthandel har varit föregångare genom Bonde-auktionerna, MISAB har följt efter. Dessa kataloger med hårt omslag pryder sin plats i bokhyllan och kommer att tåla läsning i många år framöver. Att auktionslokalens GPS-position är angiven och att ett plastfack för förvara slutprislista även finns i katalogen ger extra plus.

MISAB är helägt av SNF vilket medför att överskottet från bolaget går till föreningens verksamhet. Föreningen är enligt stadgarna *"ett vetenskapligt samfund som har till ändamål att stödja och främja den numismatiska forskningen i Sverige, i första hand genom att utgiva eller medverka vid utgivandet av vetenskapliga arbeten i ämnet samt anordna föredrag, utställningar och visningar med numismatisk anknytning"*.

Samlaren Sten M. Rosenlund.
Foto: Lennart Nyman, Vetlanda.

Bolaget ger föreningen en viktig inkomst som kan användas till att uppfylla stadgarna. Utgivningen av den Svenska Mynthistorien (SMH) och det Vikingatidssymposium som hölls i mars är två bra exempel på detta. Ett annat exempel är den tidskrift du just nu håller i handen.

På auktion 3 i september såldes Anders Frösells omfattande litteratursamling samt en bättre samling antika mynt. Enligt Dan Carlberg har bolaget dessutom fått in många svenska mynt i hög kvalitet. Tillströmningen på objekt är så god, att auktionsledningen överväger en tvådagarsauktion till hösten!

(Till slutpriset ska läggas 18,75% i köparprovision. Utropspriser inom parentes.)

Ingemar Svenson

Svenska och skandinaviska
mynt och sedlar.

Stor sortering av utländska
jubileumsmynt, årsset samt småmynt.
Euro-utgåvor, polletter och medaljer.

Prislistor gratis.

NORRTÄLJE MYNTHANDEL

Box 4, 761 21 Norrtälje
Tel. 0176-168 26, Fax 0176-168 56

www.nmh-mynt.a.se

Penningväxling med flyende danskar

OKTOBER 1943 – andra världskriget var inne i sitt fjärde år. Sverige var det enda land i Norden som inte dragits in. Men självfallet var kriget högst närvarande och påverkade svenskarna på olika sätt. Myndigheterna hade till exempel infört strikta regler i fråga om vår valuta. Det kunde röra sig om utförelse av pengar eller växling.

Ett specialproblem var de från Danmark anländande flyktingarna som hade med sig danska sedlar. Riksbanken beslutade att växla de danska sedlarna enligt en kurs som gällde 300 danska kronor mot 85 svenska. De inlösta danska sedlarna skulle Riksbanken sedan behålla tills vidare.

Affärsbankerna hade fått Riksbankens valutakontors medgivande att för egen räkning inköpa danska sedlar av flyktingarna. Bankerna betalade mer för danska 5- och 10-kronorssedlar och mindre för 50- och 100-kronorssedlar. Om flyktingarna hade med sig danska 500-kronorssedlar blev det svårare. Så höga belopp ville bankerna inte ta emot. Valutakursen baserade sig på noteringar i Schweiz, dit de inköpta sedlarna som regel såldes.

Riksbanken gick emellertid med på att överta de danska 500-kronorssedlarna av de flyktingar som endast hade sådana att sälja. I dessa fall lämnades antingen 200 danska kronor i retur eller så fick 500-kronorssedeln gå som likvid för inlösen av danska sedlar från två eller flera personer.

Riksbanken beslutade att så länge som flyktingströmmen pågick bortse från förbudet att vid inresa till Sverige medföra högre belopp i svenska kronor än 99 kronor.

De svenska reglerna måste ha uppfattats som mycket besvärliga för dessa flyende danskar som redan från början hade en jobbig situation.

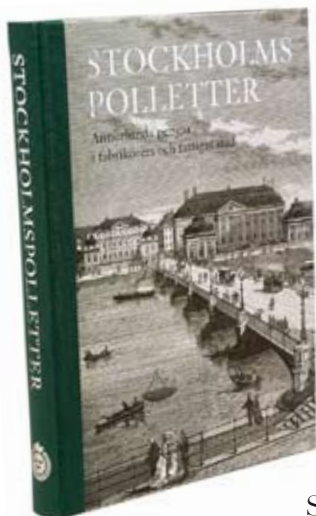
IW

Källa

PM 20 oktober 1943 i Riksbankens arkiv. Ur: 31 a-i, Riksbankschefens arkiv, I. Rooth. Planering för kriser ca 1930-1950.

STOCKHOLMSPOLLETTER

ANNORLUNDA PENGAR I FABRIKÖRERS & FATTIGAS STAD

*Ölbryggerier, rakstugor & fattighus.
Rikt illustrerad & med polletten som
utgångspunkt beskrivs stora som små
företag i Stockholm fram till år 1928.*

FÖRFATTARE:

Monica Golabiewski Lannby & Ian Wiséhn

PRIS: 350 KR

SÄLJS I KUNGL. MYNTKABINETTETS BUTIK

DANSK NUMISMATISK FORENING

MØNTBØRS 2010

Lørdag 30. oktober, kl. 10 - 17.30

- To etager med masser af numismatik
- Over 30 udenlandske og danske handlere
- Danske møntforeninger udstiller
- Auktionshuse viser deres materialer
- Den Kgl. Mønt, København

cphcoinfair.dk

Entre kr. 60 · Metro Frederiksberg · Bus 14, 15 og 18
Radisson Blu Falconer Hotel Falkoner Alle 9 · Frederiksberg

Nytt om böcker

Svein H. Gullbekk: Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen. Museum Tusulanums forlag, Københavns universitet. 2009. 388 s. ISBN 978 87 635 0571 0.

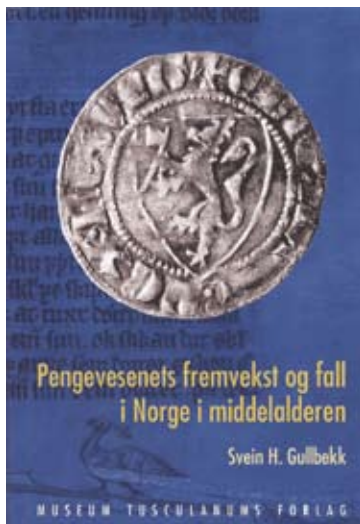
ÅR 2003 LADE SVEIN GULLBEKK, dr. philos. och første amanuens vid Kulturhistorisk museum, Oslos universitet, fram sin doktorsavhandling vid Oslo universitet. Som brukligt i Norge trycktes den framlagda avhandlingstexten i ett litet antal exemplar, vilka var efterfrågade och snabbt tog slut. Det är nu därför glädjande att den viktiga avhandlingen har getts ut i en större upplaga för en vidare distribution.

I boken avhandlas Norges mynt- och penninghistoria fram till andra hälften av 1300-talet. Den är indelad i fem avsnitt med underkapitel som behandlar teman som på olika sätt förhåller sig till bokens övergripande problemställningar, nämligen hur mynt- och penningväsendet var organiserat, bruket av pengar i Norge under medeltiden och hur en penningekonomi växte fram. På så sätt analyseras och beskrivs penningekonomins utveckling i Norge under drygt trehundra år.

I det inledande avsnittet söker författaren en position i förhållande till den traditionella indelningen av akademiska ämnesområden och särskilt i förhållande till ämnet numismatik. De ibland glidande gränserna mellan numismatik, mynthistoria och ekonomisk historia överskrids genom Gullbecks breda intresseområde.

Gullbekk har under senare år varit en aktiv part i diskussionerna om numismatikens ämnesidentitet, förutsättningar och framtid. Inlägg har förutom i hans avhandling även gjorts vid symposier och i skriftliga debatter. Dessa inlägg fungerar som vitaliserande injektioner genom att de uppmanar till reflexion om var numismatiken står i dagens forskarsamhälle.

Att sätta fingret på vilket akademiskt ämnesområde som avhandlingen tillhör är svårt och det går egentligen inte att välja ett av dessa. Gullbekk skriver om boken att: *"Den forsöker tidvis å bevege seg over de mer og mindre synlige faggrensene mellom numismatikk, mynthistorie og økonomisk historie. Forskjellige problemstillinger krever ulike kilder. For å kunne drøfte de ulike problemstillingene her det vært nødvendig å*

støtte seg både til numismatiske, historiske og arkeologiske kilder".

Bokens till antalet sidor mest omfattande avsnitt sträcker sig över drygt 150 sidor och behandlar organisationen av mynt- och penningväsendet. Till viss del har avsnittet en kronologisk struktur.

Inledningsvis diskuteras etableringen av mynt- och penningväsendet under Harald Härdråde (1047-1066), då en övergång från ett vikingatida till ett medeltida förhållningssätt till mynten blir tydligt i Norge. Därefter analyseras myntningen under kungarna från Olof Kyrre (1067-1093) till och med Olof IV Håkonsson (1380-1387). På detta sätt blir det tydligt hur myntningen vinner större insteg i samhället och hur det transformeras. Detta är på inget vis ett linjärt förlopp med en utveckling som går från klarhet till klarhet. Tvärtom inträffar bakslag och efter omkring 1350 sker en större nedgång i den norska myntningen (därav bokens titel).

Utmyntningarna i Norge upphör på 1380-talet och tas inte upp igen förrän på 1480-talet. Relationen till utländska mynt är intressant i sammanhanget. Då det norska myntväsendet

Den norska myntningen inleddes ca 995 under Olof Tryggvason (995-1000) med en efterpräglning av den anglosaxiska Crux-typen.
Foto: Gabriel Hildebrand.

försvågades ökade andelen utländska mynt i omlopp och kom efter omkring 1350 att dominera i Norge. Detta kan jämföras med perioden cirka 1050-1319, då norska skattfynd innehöll mindre än 1% utländska mynt (om det stora Dælifyndet med t.p.q. 1194 undantas). Motsvarande förändringar i förhållandet mellan inhemska och utländska mynt finns i stora drag även på andra håll i Norden men ser något olika ut i respektive land.

Gullbekk visar att myntningens omfång måste ha varit mycket stort, dels baserat på de stampstudier som gjorts, dels på dokument som berättar om räkenskaper och betalningar. Sammantaget förefaller det som om mynten hade en större roll i den norska samhällsstrukturen under första hälften av 1300-talet än vad de hade under kommande sekler.

Analyserna bygger på en omfattande insamling av uppgifter från huvudsakligen två olika former av primärmaterial: myntfynd och skriftligt källmaterial. Myntfynden består främst av skattfynd och kyrkfynd. Stora delar av den underliggande myntstudien finns insamlad i en ännu inte publicerad katalog i vilken en genomgång av alla kyrkfynd har gjorts (totalt 9639 mynt som dateras fram till 1319) (Gullbekk s. 53). Många av fynden är publicerade tidigare, men denna framtida katalog blir ett välkommet bidrag då den kommer att ge uppdaterad information och vara en samlad översikt.

Fyndinformationen i föreliggande publikation är tämligen mager och svår att följa upp då inga referenser eller inventarienummer anges. Men det måste poängteras att syftet med boken inte är att vara ett katalogverk. I Gullbecks bok betonas de kvalitativa aspekterna i så måtto att bokens huvudsakliga syfte är att diskutera och resonera snarare än att vara en materialpublikation.

Boken bygger till väsentliga delar på medeltida skriftkällor. Den kanske tydligaste analysen är av jordhandelsdiplom som redovisas i appendix och är bärande i kapitel 11, som behandlar ekonomi i städerna respektive på landsbygden. Många historiker har menat att den norska medeltidsekonomin genomsyras av naturaekonomi. Detta är något som Gullbekk kraftigt vänder sig emot och visar att mynt används såväl i staden som på landsbygden. Bönderna sålde sina lantbruksprodukter på torget och kunde på så sätt skaffa sig mynt. Dessa krävdes vid betalning av de kyrkliga och världsliga maktthavarnas avgifter.

Brakteat med två motställda kronor, i denna variant med ett n och två punkter mellan kronorna, tillverkad i slutet av Magnus Erikssons regeringsperiod (1319-1364). Det är omdiskuterat om typen präglades i Sverige och/eller Norge.

Foto: Gabriel Hildebrand.

Även andra analyser bygger till stor del på skriftkällor, till exempel relationen mellan att väga och räkna mynten under medeltiden. Viktekonomi sätts ofta i samband med den vikingatida hanteringen av mynt men fortsätter under medeltiden parallellt med att räkna mynten. Gullbekk tolkar till exempel uppgifterna i de påvliga nuntiernas räkenskaps- och dagböcker – som redovisar sexårsstiondena i Norge åren 1274 till 1282 – som att de tvåsidiga mynten räknades medan brakteaterna vägdes (Gullbekk s. 197). Utifrån skriftligt material analyseras även hur människor brukade mynten, vad mynten var värda, vilka transaktioner som gjordes i mynt med mera.

Till grund för analyserna finns också metallanalyser av mynt som dateras från 1067 till 1387. Dessa redovisas utförligt i appendix. Många har publicerats tidigare men inte alla. Det är också utmärkt att få en fullständig översikt av metallanalyserna. Dessa ligger till grund för ett resonemang om förändringar i silver- respektive kopparhalterna.

Manipuleringen av silvermängden i mynten var välkänd för de norska kungarna och även för dem som skulle använda mynten. Det är till exempel känt från korrespondensen mellan påven Johannes XXI och ärkebiskop Jon år 1276 att påven vägrade erhålla

sexårsstiondet betalt i norska mynt. De var så dåliga att de inte hade något värde utanför Norge.

I den övrigt fantastiskt fina och välredigerade boken finns egentligen endast en anmärkning gällande formalia. Kartorna på vilka myntfynden markerats med punkter och siffror är mycket svårslästa. Linjerna i siffrorna blandas samman med det oändligt invecklade kustbandet med sina tusentals öar. Kanske olika färger på siffrorna respektive kartan skulle ha avhjälpt detta.

Gullbekk har lyckats med att "befolka" sitt arbete. Det kan vara lätt att fastna i detaljer vid studier av myntmaterial. Att utföra en grundläggande numismatisk studie och kombinera det med en förmåga att höja blicken och se de stora strukturerna är arbetsamt och kräver en analytisk förmåga. Ett bestående intryck efter läsning av boken är att Gullbekk har fångat känslan av att det är människor av kött och blod som har tänkt och känt, agerat och format och på så sätt skapat mynthistorien.

Läsningen gav mig sann inspiration och jag kommer säkerligen att ha anledning att återvända till boken många gånger framöver. Den är ett arbete i tiden med relevans för såväl numismatiker som för historiker, arkeologer och ekonomihistoriker.

Pengevesenets fremvekst og fall i Norge i middelalderen rekommenderas till alla som är intresserade av att få en inblick i hur medeltida ekonomi fungerade i främst Norge, men också i övriga Skandinavien.

Cecilia von Heijne

Numismatiska biblioteket öppet varje dag på webben!

Nu har Numismatiska biblioteket fått egna webbsidor! På dessa kan man bland annat läsa om bibliotekets samlingar, öppettider och hur man gör för att låna böcker. Numismatiska bibliotekets webbsidor är en del av Vitterhetsakademiens biblioteks webbplats och direktadressen till huvudsidan är:

http://www.raa.se/cms/extern/informationstorg/bibliotek/numismatiska_biblioteket.html

Till vänster på sidan finns rubriken "Numismatiska biblioteket", där kan man klicka sig vidare till övriga sidor.

Carina Bergman
bibliotekare

TUMBA BRUKSMUSEUM

Musiken på bruket

Ny utställning - öppnar 25/9

Fri entré

öppet lördagar och söndagar, 11-16,
i övrigt efter bokning.
Utställningar, butik, café, konferens
08 - 519 553 46

www.tumbabruksmuseum.se

LUNDS MYNTHANDEL

KÖPER och SÄLJER
BYTER och VÄRDERAR

MYNT och SEDLAR
TILLBEHÖR och LITTERATUR

GRATIS LAGERLISTA
(uppges samlarområde)

Klostergatan 5, 222 22 LUND
Tel. och fax 046-14 43 69
e-post: siv-gunnar@swipnet.se

Rättelse 1

I majnumret (2010:4) s. 86 fick bildbeskrivningen av ½ gyllen 1523 felaktig inledning: "Sten Sture d.y. Stockholm". Att det skall vara "Gustav Eriksson. Stockholm." vet nog de flesta.

LLt

Rättelse 2

I sin nyttiga varning "Fler falska mynt" i SNT 2010:5 s. 105 nämner Ingemar Svenson 1 riksdaler riksmynt 1845 med flera fram till och med 1853. Men räkningen i riksdaler riksmynt infördes först 1855. Här skall väl stå riksdaler specie?

LLt

AURUM AUKTIONER AB
stockholm

Myntauktioner i Stockholm

Inlämning pågår!

*Vi söker alltid kvalitetsmynt, sedlar,
medaljer, polletter, ordnar..*

Tel. 08-660 20 70, vard. 9-13, info@aurumauktioner.se

www.aurumauktioner.se

**TILLBEHÖR FÖR MYNT,
FRIMÄRKEN OCH VYKORT**

till lågpris

HF FRIMÄRKEN

Lurendalsvägen 7, 439 62 Frillesås

Tel. 0340-65 04 57

www.hffrimarken.com • info@hffrimarken.com

HB MYNT & MEDALJER

Sveavägen 96

Box 19 507

S-104 32 Stockholm 19

T-Rådmanngatan (uppgång Handelshögskolan)

+ fax 08-673 34 23

*Svenska och utländska mynt, sedlar och ordnar,
militaria och nålmärken, medaljer*

Öppet: vard. 11-17, fred. 11-15, lörd. 11-14

AUKTIONER

i Stockholm och Göteborg

Några mynt vi har sålt tidigare:

Riga 1 taler 1660

37.000:-

1 dukat 1810

Dalarna

43.000:-

2 dukater

1857

29.000:-

4 dukater

1838

44.000:-

Bättre mynt mottages regelbundet till våra auktioner.

Vi har mycket goda möjligheter att finna köpare till dina objekt eftersom
ca 20.000 kunder ser varje auktion via vår hemsida och våra kataloger.

MYNTKOMPANIET

Myntkompaniet
Svartensgatan 6
116 20 Stockholm

Tfn: 08-678 32 17
Fax: 08-643 22 38
E-post: mail@philea.se

www.myntkompaniet.se

HÅKAN WESTERLUND MYNTHANDEL

**KÖPER • SÄLJER • BYTER
MYNT • SEDLAR • MEDALJER**

Olympiska föremål

Vasagatan 22
111 20 STOCKHOLM
Tel. 08-411 08 07

ULF NORDLIND MYNTHANDEL AB

*Karlavägen 46
Box 5132 • 102 43 Stockholm
Tel. 08-662 62 61
Fax 08-661 62 13*

**KÖPER • SÄLJER • BYTER
MYNT • SEDLAR
MEDALJER • ORDNAR**

*Lagerlista över svenska personmedaljer
och numismatisk litteratur*

www.nordlindsmynt.se

Strandbergs Mynthandel & Aktiesamlaren AB

Värderar, köper och säljer
mynt, ordnar, medaljer, aktiebrev,
sedlar, äldre handlingar m.m.

www.aktiesamlaren.se

Arsenalsgatan 6 • Box 7377 • 103 91 Stockholm
Tel. 08-611 01 10 • Fax 08-611 32 95

SVERIGES MYNTHANDLARES FÖRENING

är en sedan 1973 etablerad sammanslutning av för närvarande 21 mynthandlare i flera olika städer i landet. Föreningen är ensam i sitt slag i Sverige.

Genom samarbete med de övriga medlemmarna vill varje mynthandlare förbättra och utöka sina tjänster.

ANTIKBODEN

Kyrkogatan 2
222 22 LUND
Tel. 046-12 99 00

BESO UR & ANTIK AB

Bertil Svensson
Västra Hamngatan 6
411 17 Göteborg
Tel. 031-13 94 84
besour@telia.com – www.besour.se

HAMRIN & SVAHN MYNT AB

Sjöberg 1
147 91 GRÖDINGE
Tel. 08-732 66 86, 070 212 64 55
christian.hamrin@telia.com

H & J:S NUMISMATIK HB

Jimmy Häggqvist
Box 43
310 20 Knäred
jimmy@collectia.se

KARLSKRONA MYNTHANDEL AB

Hantverkaregatan 11
371 35 KARLSKRONA
Tel. 0455-813 73
lennart@mynt.nu – www.mynt.nu

RUNE LARSSON MYNTHANDEL

Stora Brogatan 14
Box 98
503 06 BORÅS
Tel. 033-41 03 15

LUNDS MYNTHANDEL

Klostergatan 5
222 22 LUND
Tel./fax 046-14 43 69
siv-gunnar@swipnet.se

AB MALMÖ MYNTHANDEL & VYKORTSANTIKVARIAT

Sven Gunnar Sandberg
Kalendergatan 9
211 35 MALMÖ
Tel. 040-611 65 44

J. MELIN MYNT

Koltrastvägen 23
370 24 NÄTRABY
Tel. 0455-155 99

HB MYNTINVEST CORONA

Ö. Storgatan 20
611 34 NYKÖPING
Tel./fax 0155-28 63 25
corona-coin@swipnet.se
http://home.swipnet.se/corona_coin

HB MYNT & MEDALJER

Sveavägen 96, Box 19 507
104 32 STOCKHOLM
Tel./fax 08-673 34 23

ULF NORDLIND MYNTHANDEL AB

Karlavägen 46,
Box 5132
102 43 STOCKHOLM
Tel. 08-662 62 61, fax 08-661 62 13
info@nordlindsmynt.se
www.nordlindsmynt.se

NORRTÄLJE MYNTHANDEL

Nils Ferlins gränd 1
Box 4
761 21 NORRTÄLJE
Tel. 0176-168 26, fax 0176-168 56
info@mynt.se – www.mynt.se

NUMIKON

Stefan Jonasson / Ticalen Mynthandel
Stureplatsen 3
411 39 GÖTEBORG
Tel. 031-20 81 11
ticalen@gmail.com

PECUNIA MM HB

Farinvägen 8
245 33 STAFFANSTORP
Tel./fax 046-25 21 19
mattsson.g@telia.com

J. PEDERSEN MYNTHANDEL

Norra Strandgatan 30
Box 1320
251 13 HELSINGBORG
Tel./fax 042-12 25 28
pedersen.mynt@telia.com
www.jpetersen.se

SELINS MYNTHANDEL AB

Regeringsgatan 6
Box 16 390
103 27 STOCKHOLM
Tel. 08-411 50 81, fax 08-411 52 23
www.selinsmynthandel.se

STRANDBERGS MYNTHANDEL & AKTIESAMLAREN AB

Arsenalsgatan 6
Box 7377
103 91 STOCKHOLM
Tel. 08-611 01 10, 611 58 20
Fax 08-611 32 95
info@aktiesamlaren-bjb.se
www.aktiesamlaren.se
www.strandbergs-mynt.se

TAMCO NUMISMATICS

Box 6235
102 35 STOCKHOLM
Tel. 070 631 58 09
tamco.num@telia.com

TICALEN MYNTHANDEL

Stureplatsen 3
411 39 GÖTEBORG
Tel./fax 031-20 81 11
ticalen@gmail.com

HÅKAN WESTERLUND MYNTHANDEL

Vasagatan 22
Box 490
101 29 STOCKHOLM
Tel. 08-411 08 07, fax. 08-21 21 96

SVERIGES MYNTHANDLARES FÖRENING

Sjöberg 1 • 147 91 Grödinge • Tel. 08-732 66 86 • 070 212 64 55

www.mynt.nu/smf/

Myntauktion

FREDAGEN 19 NOVEMBER 2010
PÅ KUNGLIGA MYNTKABINETTET SLOTTSBACKEN 6
STOCKHOLM MED START KL. 9.30

*Samling Bonde
på Ericssberg
Del 6*

*Auktionskatalog med avbildningar i färg kan avhämtas i vår lokal
Karlavägen 46, Stockholm, fr o m 8 oktober till en kostnad av 200:-.
Den som önskar erhålla katalogen per post erlägger 275:-, utanför Sverige
375:-. Betalning vänligen till vårt PlusGirokonto 25 42 99-1. Katalogen är
också utlagd på vår hemsida www.nordlindsmynt.se ca 8 oktober 2010.
Visning kommer att äga rum auktionsveckan i våra lokaler, måndag-onsdag
15-17 november, kl. 12-17 och torsdagen 18 november på Kungliga
Myntkabinettet kl. 11-17 eller efter överenskommelse.*

Ulf Nordlind Mynthandel AB

Karlavägen 46, Box 5132, 102 43 Stockholm
Tel 08-662 62 61, Fax 08-661 62 13, info@nordlindsmynt.se